

Қ.М. Тайболатов¹, Е.И. Бурдина¹
¹«Торайғыров университеті» КЕ АҚ,
Қазақстан, Павлодар қ.

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Мақалада эмоционалды интеллектінің зерттелу жағдайы қарастырылады. Эмоционалды интеллект ұғымының зерттелуін қарастыруда Джон Майер мен Питер Саловейден бастап, Д.Голуменнің еңбектеріне шолу жасалынып, кеңестік және Ресейлік ғалымдардың еңбектері қарастырылады. Дэниэл Гоулман енгізген эмоционалды интеллектінің 5 негізгі компоненті: өзін-өзі тану, өзін-өзі реттеу, әлеуметтік дағдылар, эмпатия, мотивация қарастырылады. Сонымен қатар, эмоционалды интеллектінің қазақстандағы зерттелу жағдайы қарастырылып, отандық ғалымдар З.Б. Мадалиева, А.А. Толегенова, Д.Б. Ахметова, Б.Д. Байтукбаева, А.С. Самекин, Л.О. Сарсенбаева еңбектеріне талдау жасалынды. «Эмоционалды интеллект» мәні және оның құрылымы анықталды.

Түйін сөздер: эмоционалды интеллект, эмпатия, эмоционалды тұрақтылық, өзін-өзі реттеу, мотивация.

К.М. Тайболатов¹, Е.И. Бурдина¹
¹НАО «Торайғыров университет»,
Казахстан, г. Павлодар

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

В статье рассматривается ситуация изученности эмоционального интеллекта. При рассмотрении исследования понятия эмоционального интеллекта, начиная с Джона Майера и Питера Саловея, дается обзор работ Д. Голумена, рассматриваются труды советских и российских ученых. Рассматриваются 5 основных компонентов эмоционального интеллекта, введенных Даниэлем Гоулманом: самосознание, саморегуляция, социальные навыки, эмпатия, мотивация. Кроме того, рассмотрена ситуация изучения эмоционального интеллекта в Казахстане, в которой приняли участие отечественные ученые З. Б. Мадалиева, А. А. Толегенова, Д. Б. Ахметова, Б. Д. Байтукбаева, А. С. Проведен анализ работ Самекина, Л. О. Сарсенбаевой. Определена сущность «эмоционального интеллекта» и его структура.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмпатия, эмоциональная стабильность, саморегуляция, мотивация.

К. М. Taibolatov¹, Y. I. Burdina¹
¹NJSC «Toraighyrov University»
Pavlodar, Republic of Kazakhstan

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE RESEARCH

Abstract

The article deals with the situation of the study of emotional intelligence. When considering the study of the concept of emotional intelligence, starting with John Mayer and Peter Salovey, an overview of the works of D. Golumen is given, and the works of Soviet and Russian scientists are considered. 5 main components of emotional intelligence introduced by Daniel Goleman are considered: self-awareness, self-regulation, social skills, empathy, and motivation. In addition, the article considers the situation of studying emotional intelligence in Kazakhstan, which was attended by domestic scientists Z. B. Madaliev, A. A. Tolegenova, D. B. Akhmetov, B. D. Baitukbaev, A. S. the analysis of the works of Samekina, L. O. Sarsenbaeva. The essence of «emotional intelligence» and its structure are defined.

Keywords: emotional intelligence, empathy, emotional stability, self-regulation, motivation.

Кіріспе

Эмоционалды интеллект туралы білім толығымен ашылмаған және қазір көптеген авторлар осы тақырып бойынша шетелдік авторлардың барлық ақпаратын талдап, біздің қоғамға бейімделуде.

Эмоционалды интеллект – бұл адамның әлемді, адамдарды, оқиғаларды қабылдауы, сондай-ақ оның басқаларға реакциясы, ол қызметтің тиімділігіне әсер етеді, бұл қуатты ресурс, бұл жеке тиімділіктің, ішкі үйлесімділіктің және өмір сапасының кепілі.

Негізгі бөлім

«Эмоционалды интеллект» ұғымын 1990 жылы Джон Майер мен Питер Саловей енгізген, олар эмоционалды интеллектті өздерінің және басқалардың эмоциялары мен сезімдерін бақылау қабілетіне әсер ететін әлеуметтік интеллекттің бір түрі ретінде сипаттаған. Саловей мен Майер эмоционалды интеллекттің маңызды компоненттерін дамыту және олардың мағынасын анықтау мүмкіндіктерін зерттеуге бағытталған зерттеу жұмыстарының негізін қалады [1].

Эмоционалды интеллекттің аралас модельдеріне танымдық, жеке және мотивациялық сипаттамалар кіреді, сондықтан олар нақты өмірге бейімделумен және күресу процестерімен тығыз байланысты. Аралас модельдерге Д. Гоулменнің осы құрылысты кеңінен насихаттаған және осы тұжырымдаманың бүкіл әлемде таралуына әсер еткен және менеджерлерді оқыту, қызметкерлерді қабылдау, компаниялардың ұйымдастырушылық мәдениетін өзгерту және т. б. бизнесте эмоционалды интеллектіні қолдануға айтарлықтай үлес қосқан эмоционалды интеллект туралы түсініктерін жатқызуға болады.

Бес түрлі компоненттен тұратын эмоционалды интеллект ұғымын алғаш рет психолог Дэниэл Гоулман енгізді. Ол оны 5 негізгі компоненттен тұрады деп түсіндірді: өзін-өзі тану, өзін-өзі реттеу, әлеуметтік дағдылар, эмпатия, мотивация [2].

1. Өзін-өзі тану дегеніміз – эмоцияларды тану және түсіну және адамның іс-әрекеті, көңіл-күйі мен басқа адамдардың эмоцияларына қалай әсер ететіні туралы түсінік алу. Оған эмоцияларды бақылау және әртүрлі эмоционалды реакцияларды бақылау, сонымен қатар эмоцияларды дұрыс анықтау мүмкіндігі кіреді. Өзін-өзі тану әртүрлі тәжірибелер мен жаңа идеяларға ашықтықпен, сондай-ақ әлеуметтік өзара әрекеттесу негізінде оқытумен байланысты.

2. Өзін-өзі реттеу. Эмоционалды интеллектінің бұл аспектісі эмоциялардың тиісті көрінісін қамтиды. Өзін-өзі реттеу икемділікті, өзгерістерді басқаруды және қақтығыстарды басқаруды қамтиды. Бұл сонымен қатар қиын немесе шиеленісті жағдайларды жоюға және сіздің әрекеттеріңіздің басқаларға қалай әсер ететінін білуге және сол әрекеттер үшін жауапкершілікті қабылдауға қатысты.

3. Әлеуметтік дағдылар. Эмоционалды интеллектінің бұл компоненті басқа адамдармен жақсы қарым-қатынас жасауды білдіреді. Ол күнделікті қарым-қатынас пен басқа адамдармен қарым-қатынас жасау үшін өздерінің және басқалардың эмоцияларын түсінуді қолдануды қамтиды. Әр түрлі әлеуметтік дағдыларға: белсенді тыңдау, ауызша қарым-қатынас дағдылары, вербалды емес қарым-қатынас дағдылары, көшбасшылық және өзара түсінушілікті дамыту жатады.

4. Эмпатия – бұл басқа адамдардың не сезінетінін түсіну қабілеті. Эмоционалды интеллектінің компоненті адамға басқа адамдарға олардың эмоцияларын тануға негізделген тиісті жауап беруге мүмкіндік береді. Бұл адамдарға барлық әлеуметтік қатынастарда, әсіресе жұмыс орнындағы қарым-қатынаста рөл атқаратын күш динамикасын сезінуге мүмкіндік береді.

5. Мотивация. Эмоционалды интеллектінің компоненті ретінде қарастырылатын мотивация ішкі мотивацияны білдіреді. Ішкі мотивация дегеніміз – адам ақша, атақ және тану сияқты сыртқы сыйақылардан гөрі өзінің жеке қажеттіліктері мен мақсаттарын қанағаттандыруға тырысады. Адамдар іштей дәлелді, сондай-ақ бастан жағдайы «ағын» ретінде батырылуы қызметі. Олар іс-әрекетке және мақсат қоюға бағытталған болуы мүмкін. Мұндай адамдарға жету және жақсарту жолдарын табу қажеттілігі туындайды. Олар сондай-ақ адалдықты және бастаманы көрсетеді.

И. Андрееваның түсіндірмесінде эмоционалды интеллект – бұл эмоцияларды анықтауға, түсінуге және басқаруға арналған ақыл-ой қабілеттерінің жиынтығы [3].

Кеңестік және Ресейлік ғылымда интеллект пен әсердің бірлігі теориясы Л. С. Выготскийдің, С.Л.Рубинштейннің, А. Н. Леонтьевтің, А. Р. Лурияның, Б. В. Зейгарниктің, О. К. Тихомировтың еңбектерінде көрініс тапқан.

Л. С. Выготский эмоциялар ақылмен делдал болады және олардың арасында тығыз байланыс бар, біреуінің даму деңгейі екіншісінің дамуын анықтайды деген қорытындыға келді. Ол «басынан бастап ойлауды әсерден ажыратқан адам ойлаудың себептерін түсіндіруге жол ашты» және

«ойлаудың психикалық өмірдің аффективті, ерікті жағына кері әсерін зерттеуге мүмкіндік бермеді» деп санайды.

Б. В. Зейгарник егер адамның қоршаған шындықтың объектілері мен құбылыстары туралы белгілі бір білімі болса, онда соңғысына деген көзқарас өзгергіш болады деп атап өтті. Бұл көзқарасты О.К. Тихомиров эмоционалды реттеу белсенділігінің деңгейі зияткерлік қызметтің өнімділігіне әсер етеді деп санайды.

С. Л. Рубинштейн эмоциялар мен ақыл-ойдың өзара байланысы туралы көзқарасты өзгертіп, эмоциялар «танымдық процестер сияқты эмоционалды және интеллектуалдық бірлікті білдіреді» деген қорытындыға келді. Танымдық процестердің бір жағы ретінде эмоционалдылықты анықтай отырып, ол эмоционалды және танымдық процестерді салыстыруға болмайды деген қорытындыға келді.

И. Андреева эмоционалды интеллекттің табиғатын түсіндірудің үш тәсілін қарастырады.

Біріншісі қабілеттер теориясына негізделген. Оның жақтастары эмоционалды интеллекті үш негізгі компонентті бөліп көрсете отырып, дағдылар мен қабілеттердің жиынтығы ретінде бағалайды.

Екінші тәсіл тұлға теориясына негізделген. Оның жақтастары жеке қасиеттерге, мотивациялық доминанттарға және құндылық бағдарларына, мысалы, жетістіктер мен ләззатқа деген қажеттілікке, сондай-ақ өзін-өзі бағалау деңгейіне, импульсивтілік пен эмпатияға көбірек көңіл бөледі.

Үшінші тәсіл екі модельді біріктіретін және туа біткен жеке қасиеттерді эмоционалды интеллекттің негізі ретінде қарастыратын аралас теорияларға негізделген, ал тәжірибе жинақтаған дағдылар эмоционалды интеллектті жаттығу арқылы дамытуға мүмкіндік беретін компенсаторлық механизмдер болып табылады [3].

Отандық ғылымда эмоционалды интеллекті зерттеу айтарлықтай тың етек жайған жоқ. Сөйтсе дағы, алғаш бұны мұғалімнің эмоционалды жағдайын психологиялық басқару ретінде З.Б. Мадалиева [4], эмоционалды интеллектіні психофизиологиялық зерттеуді А.А. Толегенова [5], эмоциялық интеллектіні құзыреттілік және жоғары оқу орнының оқыту стратегияларымен байланыстырып қарастырған Д.Б. Ахметова [6], болашақ педагогтардың психоэмоционалды тұрақтылығын қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттарын Б.Д. Байтукбаева [7] қарастырып, диссертациялық жұмыстар жазылды.

Ал эмоционалды интеллектіні әлеуметтік интеллектінің құрамдас бөлігі ретінде А.С. Самекин [8] қарастырды.

Толегенова А. А. эмоционалды құзіреттіліктің адам эмоцияларының табиғатына байланысты психологиялық әл-ауқатқа қол жеткізудің ажырамас факторы екендігін өз жұмысында қарастыра отырып, қазіргі уақытта эмоционалды құзіреттіліктің психологтың жұмыс процесінде тұлғааралық қарым-қатынастың тиімділігіне әсерін зерттейді.

Ахметова Д. Б. еліміздегі психологиялық зерттеулер эмоциялық интеллект пен жоғары мектепте оқытудың өзара байланысын құзыреттілік тәсіл призмасы арқылы қарастыру жолдарын қарастырады. Сонымен қатар, отандық психологияда эмоционалды интеллект, құзыреттілік және педагогикалық стратегиялардың өзара байланысын айқындай отырып, микс-әдістер тәсілдемесі арқылы Қазақстан білім беру жүйесінде құзыреттілік тәсілінің жүзеге асырылуының дәрежесін зерттеудің жоспарын құрастырған.

Байтукбаева Б.Д. «Психолого-педагогические условия формирования психоэмоциональной устойчивости будущих педагогов» диссертациясында «психоэмоционалды тұрақтылық – бұл әсер ету объектісінің психикалық көрінісі деңгейінде ішкі және сыртқы факторлардың деструктивті әсеріне бейімділік болып табылатын кәсіби маңызды жеке қасиет» деген анықтама береді. Сонымен қатар, психоэмоционалды тұрақтылықтың критерийлері индикаторлар жиынтығының мазмұнды сипаттамалары болып табылады: эмоционалды тұрақтылық, эмоционалды күйлерді көрсету қабілеті, коммуникативті толеранттылық, жеке басының бұзылуын бөліп көрсетеді.

Мұғалімнің эмоционалды жағдайын басқару оның педагогикалық қызметіне әсер етеді және оқыту мен тәрбиелеуде жеке көзқарасты жүзеге асырудың бір түрі болып табылатынын отандық ғалым Мадалиева З.Б. қарастырады. Ол ерікті психикалық өзін-өзі реттеу қабілетін игеру эмоционалды шиеленістің пайда болуына жол бермейді, сонымен қатар мұғалімге оқу процесіне белсенді әсер етуге мүмкіндік беретін сипаттайды. З.Б. Мадалиеваның пікірінше, толыққанды сау эмоционалды өмірдің қажетті шарттары эмоцияларға деген құндылық қатынасын өзгерту, сезімдердің әртүрлі көріністеріне тыйым салуды жою, олардың адам өміріндегі маңызды, тиімді және жағымды рөлін түсіну болып табылады.

Отандық психолог ғалым А.С. Самекин «Возрастная динамика точности и адекватности межличностного восприятия» кандидаттық диссертациясында «эмоционалды интеллект тұлғааралық қабылдау сипаттамасымен тығыз байланысты және әлеуметтік интеллекттің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Басқаша айтқанда, дәлдік пен жеткіліктілік – бұл тұлғааралық қабылдаудың сипаттамалары, олар бір-бірімен және эмоционалды интеллектпен тығыз байланысты» деп қарастырады. Демек, эмоционалды интеллектсіз тұлғааралық қабылдау мен әлеуметтік интеллектіні зерттеу мүмкін болмайтындығын, олардың өзара байланысын ашып, оның маңыздылығын одан сайын арттырды.

Л.О. Сарсенбаева қазіргі кездегі эмоционалды интеллектіні зерттеудің тәсілдеріне теориялық талдау жасайды [9].

Қорытынды

Шетелдік, Ресейлік және отандық ғалымдардың еңбектеріне талдау жасай келе, эмоционалды интеллектіні зерттеудің әлі де болса қажеттілігі бар екенін көрсетеді. Эмоционалды интеллектіні дамыту арқылы маманның кәсіби және жеке тұлғалық қабілеттері дамитыны сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Mayer, J.D. *Emotional Intelligence. New ability or eclectic traits?* / J.D. Mayer, P. Salovey, D. Caruso // *American Psychologist*. – 2008. – September. – P. 503 – 517.
2. Goulman, D. *Emocional'nyj intellekt. Pochemu on mozhet znachit' bol'she, chem IQ / per. S angl. A.P. Isaevoy*. – 7-e izd. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2019. – 544 s.
3. Andreeva I.N. *Struktura i tipologiya emocional'nogo intellekta: avtoreferat diss. ... d.pskh.n.* – Minsk, 2017. – 48 s.
4. Madalievа Z. B. *Psichologicheskie osnovy upravleniya emocional'nym sostoyaniem uchitelya : diss... na soisk. k.pskh.n. Almaty, 2002.* – 158 c.
5. D. Naurzalina, A. Tolegenova, A. Karabalina, B. Almurzayeva, S. Bakiyeva, N. Sadykova. *Impact of emotional intelligence on formation of meaning-existential strategy among students // Procedia - Social and Behavioral Sciences 171 (2015), p. 390 – 395.*
6. J.B. Akhmetova, A.M. Kim, A.T. Sadykova, Delwyn L.Harnisch. *Using Mixed Methods to Study Emotional Intelligence and Teaching Competencies in Higher Education // Al farabi Kazakh National University Bulletin «Psychology an Sociology Series», Vol 49 №2 (2014), p 111-116.*
7. Bajtukbaeva B. D. *Psichologo-pedagogicheskie usloviya formirovaniya psihoemocional'noj ustojchivosti budushchih pedagogov VUZa : diss... na soiskanie uchenoj stepeni doktora filosofii (PhD), Almaty: KazNPU, 2014.* – 150 c.
8. Samekin A.S. *Vozrastnaya dinamika tochnosti i adekvatnosti mezhlichnostnogo vospriyatiya: avtoreferat diss... na soisk. k.pskh.n. M.: MGU imeni M.V. Lomonosova, 2011.* – 28 s.
9. A.A. Elubaeva, L.O. Sarsenbaeva. *Zamanauı zlymdazy emociyalyq intellektini zertteudiң tasilderi // Abaj atyndazy QazaҰPU Habarshysy, «Psichologiya» seriyasy, №4 (53), 2017.* – 88-91 b.